

Notă analitică

Noiembrie 2018

Sarah PAGUNG
Stanislav GHILETCHI

Europeanizarea Moldovei și coeziunea interetnică - un act de echilibru delicat

REZUMAT

Partidele pro-europene din Moldova se bucură de sprijin minim (2%-6%) din partea grupurilor etnice ucrainene, ruse, găgăuze sau bulgare. Pe de altă parte, sprijinul pentru partidele pro-ruse în rândul acestor grupuri etnice variază de la 54% la 74%. Prin urmare, societatea din Moldova este din ce în ce mai polarizată pe criterii etnice. Acesta este unul din obstacolele principale pentru dezvoltarea de mai departe a țării. Polarizarea pe criterii etnice aprofundează și mai mult vulnerabilitatea tinerei democrații, care deja suferă de concentrarea în creștere a puterii și erodare rapidă a încrederii în guvern. Aflându-se în fața acestei realități, actorii politici oferă două răspunsuri geopolitice diametral opuse: solidificarea integrării europene a Republicii Moldova sau denunțarea Acordului de Asociere cu UE și integrarea în Uniunea Economică Eurasiatică.

Alegerile parlamentare generale din februarie 2019 se anunță a fi mai degrabă o bătălie între „noi versus ei” decât o competiție privind care dintre politici ar putea dezvolta țara și restabili încrederea cetățenilor după ani de promisiuni neonorate.

Îngrijorarea și neliniștea legate de polarizare apar atunci când divergențele se aliniază la taberele cu identități și preferințe, care se exclud reciproc. Opiniile pro-ruse sunt exprimate nu doar de etnicii ruși, dar și de cei ucraineni, bulgari și găgăuzi. Această aliniere la o singură dimensiune a creat niște oscilări politice destabilizatoare pe parcursul ultimilor 27 de ani de independență a Moldovei. Populația din Moldova a suferit destul în urma diviziunilor și polarizării. Dacă politicienii nu doresc sau nu sunt în stare să facă compromisuri pentru a uni țara, diviziunea politică va crește treptat până la punctul când ar putea fi prea târziu să se mai facă ceva în această privință.

Proiectul „Establishing Policy Bridges with the EU - IPRE (Moldova)” este implementat de Institutul pentru Politici și Reforme Europene, în colaborare cu Institutul pentru Politici Europene din Berlin (IEP), cu sprijinul Inițiativei pentru Europa a Fundației pentru o Societate Deschisă (OSIFE).

Cea mai mare provocare pentru narațiunea integrării europene în Moldova este faptul că UE a devenit parte a rupturii din societate. Este timpul ca clasa politică să realizeze pericolele discursului său public. E un lucru să fii în dezacord cu integrarea în UE. E cu totul alt lucru să exploatezi dezacordurile pentru a alimenta nemulțumirile și accentua tensiunile dintre diverse grupuri etnice. Divizarea societății pe o singură dimensiune cum ar fi etnia/limba este o schimbare îngrijorătoare, care poate duce la tensiuni și pune în pericol coexistența pașnică a diverselor grupuri.

Diviziunile geopolitice dintre Est și Vest vor continua să provoace dezbateri aprinse. Însă, indiferent de interesele lor geopolitice înguste, actorii politici ar trebui să se axeze pe prioritatea comună de îmbunătățire a vieților cetățenilor. În timp ce diferențele privind politicile sunt parte inerentă a oricărei societăți democratice, exploatarea nemulțumirilor între diverse grupuri etnice nu este. Scopul dezbaterii nu este ca toți să fie de acord asupra unei chestiuni specifice, dar ca să se încurajeze consensul național. Dezbaterile privind viitorul țării nu trebuie să se ducă între grupul etnic majoritar și minoritatea națională, ci mai degrabă între cetățenii Republicii Moldova. Oamenii în Moldova doresc să trăiască în pace unul cu celălalt și, în general, așa și fac. Însă, pe unii îi preocupă impactul produs de europeanizare asupra activităților lor cotidiene, de la creșterea fructelor și legumelor și desfacerea lor pe piață până la educația în limba maternă, până la manifestarea respectului față de cultura și valorile lor. Războaiele de identitate nu aduc vreo valoare adăugată și nu trebuie să-și aibă locul în societatea din Moldova. Pe de altă parte, dialogul și implicarea, au potențial de transformare.

Acordul de Asociere cu UE oferă posibilitatea de modernizare a întregii societăți. Este foaia de parcurs către democratizarea și dezvoltarea Moldovei. Politicienii ar trebui să implementeze politici care să sporească integritatea sistemului judecătoresc, să restabilească încrederea publică

în instituțiile de stat, să îmbunătățească eficiența sistemului de sănătate, să aducă inovațiile în sala de clasă și să reconstruiască drumurile și podurile.

Normele discursului public angajat de politicieni trebuie rescrise și trebuie lăsată deoparte practica zadarnică a partidelor de axare pe geopolitică și nu pe programe și politici de modernizare. Este muncă grea. Nu va fi ușor. Însă efortul merită premiul mare: salvarea democrației în Moldova.

I. INTRODUCERE

Polarizarea sporită a societății este unul din principalele obstacole în calea dezvoltării. Aceasta aprofundează vulnerabilitatea tinerei democrații, care deja suferă de o concentrare din ce în ce mai mare a puterii și de o erodare puternică a încrederii în Guvern. Atât actorii politici cât și partidele politice exploatează aceste diviziuni în societate nu doar pentru a mobiliza participarea politică, dar și pentru simplitate: ei reduc opțiunile politice ale alegătorilor, adică, la opțiunea între Uniunea Europeană (UE) și a Uniunii Economice Eurasiatice (UEE). Această abordare reduce necesitatea unei dezbateri cuprinzătoare privind problemele cruciale cu care se confruntă Moldova.

Acest mediu extrem de polarizat afectează modul în care cetățenii ajung să ia decizii politice, deoarece conducătorilor le este mai ușor să influențeze convingerile și opiniile cetățenilor, care au devenit mai puțin interesați de fapte și informații veridice și mai absorbiți de politica partizană. Astfel, din ce în ce mai multe diferențe din societate se aliniază de-a lungul unei singure dimensiuni, ceea ce contribuie la mentalitatea „noi împotriva lor”. În schimb, această mentalitate reduce nivelul cetățenilor de acceptare și interesul lor pentru diverse puncte de vedere. Spațiul din ce în ce mai mic pentru diverse idei politice și civice, este un obstacol semnificativ în calea noastră către construirea unei democrații sănătoase și funcționale.

Polarizarea gravă amenință atât guvernarea cât și coeziunea socială, pentru că acțiunile care duc la compromis și dialog între diverse grupuri, sunt pedepsite de alegătorii de pe părțile oponente ale divizării. Costul politic înalt al compromisurilor reduce probabilitatea atingerii acestora și consolidează și mai mult obstacolele în fața cooperării între grupuri. Majoritatea subiectelor dezbătute au două răspunsuri diametral opuse, fără opțiuni și soluții între acele extreme. Însă

posibilitatea atingerii unui compromis, creării podurilor și ajungerii la un consens, reprezintă ingredientul esențial pentru gestionarea intereselor concurente într-o societate într-un mod armonios și pașnic.

Societatea din Moldova a fost demult divizată pe criterii etnice sau lingvistice și pe subiecte legate de politica externă. Cu toate acestea, comparativ cu fosta Iugoslavie - care s-a dezintegrat relativ rapid și s-a confruntat cu niveluri sporite de violență și ură - Moldova, până acum, s-a bucurat de relații interetnice tolerante. Pe de altă parte, această coexistență armonioasă nu trebuie percepută ca un dat, deoarece societățile cu diversitate etnică tind să înregistreze o probabilitate mai mare de conflicte interetnice și un nivel sporit de instabilitate politică. Cu alegerile parlamentare programate pentru februarie 2019, solul este fertil pentru un nou sezon de campanie polarizantă. Pentru a spori prezența la vot, pentru a-și mobiliza alegătorii și face apel către susținătorii loiali, liderii politici vor lua poziții extreme, confruntând grupurile etnice unele cu celelalte. Distanța ideologică între partide crește cu fiecare ciclu electoral și, prin urmare, politicienii nou aleși moștenesc o țară care este și mai divizată și mai polarizată.

SPRIJINUL PENTRU PARTIDELE PRO-EUROPENE ȘI PRO-RUSE

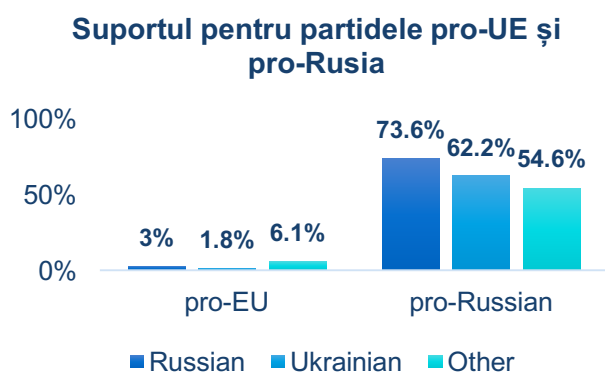
Nu a fost desfășurat niciun sondaj cuprinzător al alegătorilor etnici pe parcursul ultimelor câteva cicluri electorale. Cele mai bune informații disponibile pot fi găsite în sondajele de opinie generale. Sondajul de opinie efectuat de Institutul de Politici Publice (IPP) în noiembrie 2017 arată că 65% de cetățeni care se identifică ca ruși vor vota Partidul Socialiștilor din Republica Moldova, partidul pro-rus de frunte. 54% de ucraineni și 50% din alte grupuri etnice la fel îi vor sprijini.

Dacă grupăm toate cele nouă partide principale incluse în sondajul de opinie după poziția lor în

raport cu politica externă și securitatea, sprijinul pentru partidele pro-europene din partea grupurilor etnice este foarte mic - doar între 2%-6%. Între timp, sprijinul pentru partidele pro-ruse variază între 54% și 74%. Aceste cifre subliniază diviziunea profundă în rândul cetățenilor.

Figura 1.

Sursă: Calculele autorului bazate pe sondajul de opinie al IPP¹

II. DIVIZIUNEA INTERETNICĂ - URGENȚA DE A ACȚIONA ACUM

Divizarea interetnică în Republica Moldova captează atenția decidenților politici, a reprezentanților societății civile și mediului academic, deoarece din ce în ce mai multe studii și documente analizează acest subiect. Unii percep divizarea interetnică ca unul din principalele obstacole pentru dezvoltarea țării². Alții subliniază că nu există consens privind modul de consolidare a societății din Moldova, deși factorii de decizie recunosc faptul că tensiunile interetnice reprezintă o problemă majoră pentru țară³. Până la urmă, cetățenii Republicii Moldova s-au separat și mai mult și potențialul pentru identificarea soluțiilor comune și a compromisurilor asupra problemelor cruciale, cu care se confruntă Moldova, a scăzut semnificativ.

Savanții și cercetătorii accentuează că orice democrație sănătoasă necesită un anumit nivel de polarizare, deoarece aceasta servește drept

stimulent pentru dezbateri politice aprinse, dar constructive. Cum problemele devin mai complexe și implicațiile politice ale alegerilor mai greu de înțeles, polarizarea simplifică opțiunile alegătorilor, grupând politicienii după opțiuni simple. Aceasta permite o mobilizare mai bună și o participare mai activă a cetățenilor în procesele democratice. Acest aspect prezintă interes deosebit, deoarece prezența la vot a alegătorilor a înregistrat o tendință de scădere pe tot globul de la începutul anilor 1990. Astfel, un anumit nivel de polarizare e necesar pentru a menține implicarea cetățenilor în afacerile guvernamentale.

Însă când o țară se divizează în tabere oponente cu identități și preferințe care se exclud reciproc, cum este cazul Moldovei, acesta este un indicator că polarizarea a atins un nivel deosebit de îngrijorător. Nu este neobișnuit ca grupurile etnice să aibă multiple identități în cadrul comunităților. Însă, întreprinzătorii politici reușesc să exploateze o anumită scindare, transformând-o într-una dominantă, la care trebuie să se alinieze și alte probleme. Opiniile pro-ruse sunt exprimate nu doar de etnicii ruși, dar și de cei ucraineni, bulgari și găgăuzi.

Există motive istorice și culturale pentru aceasta, inclusiv diverse instituții mass-media și educaționale. Cu toate acestea, este extraordinar să observi cum diverse grupuri etnice au evoluat în a fi practic identice cu populația vorbitoare de limba rusă. Orice diferență, care ar fi putut exista în cadrul grupului, a fost ascunsă. Alinierea pe criterii de etnie schimbă dezbaterile, modificând subiectul discuției despre dezvoltarea politică, socială și economică în resentimente comune, cuplate cu retorica de divizare „noi împotriva lor”. Urgența de acționare este în continuare accentuată de faptul că polarizarea devine mai greu de inversat odată cu trecerea timpului. Analiza polarizării etnice de către Somer⁴ descrie modul în care anumite opinii exprimate inițial doar la nivel individual reușesc eventual să devină parte integrantă a societății în general. Odată ce echilibrul s-a clătinat,

persoanele, care anterior erau indecise sau împotriva acestui comportament, nu ezită să-l accepte. Când polarizarea etnică atinge un nivel critic în societate, efectul bulgărelui de zăpadă poate genera diverse scenarii nedorite. **Eșuarea de a genera o narațiune de legătură și asociere înseamnă că în loc se vor crea alte narațiuni concurente.**

POLARIZAREA ÎN MOLDOVA ESTE, ÎN MARE MĂSURĂ, GHIDATĂ DE ELITELE POLITICE

Absența tensiunilor semnificative între moldovenii/românii și alte grupuri etnice ar putea însemna că, la nivelul contactelor între persoane, identitatea etnică nu joacă un rol major. Însă lucrurile stau complet diferit când vorbim despre discursul public. În zona publică, procesul de europeanizare a Moldovei este un instrument eficient pentru a asigura mobilizarea politică.

În ultimul sondaj de opinie, efectuat de IPP în mai 2018, moldovenii/românii sprijină integrarea europeană, peste 62% declarându-și sprijinul pentru aderarea Moldovei la UE, în timp ce alte grupuri etnice se pronunță împotriva căii UE, de la 55% la 76%, în dependență de etnie⁵.

Aceste cifre reflectă îndeaproape sprijinul acordat de alte grupuri etnice partidelor politice, care se opun în mod deschis drumului european pentru Moldova (figura 1). Astfel, politicul devine o competiție între cine poate fi susținătorul cel mai puternic al Uniunii Europene și oponentul cel mai puternic al Uniunii Economice Eurasiatice/Rusiei și viceversa. Într-o cercetare desfășurată recent autorii au tras concluzia că nivelul de încredere în UE este corelat la limba maternă a cetățenilor. Studiul a constatat că vorbitorii de limbă română sunt mai predispuși să aibă încredere în Uniunea Europeană decât vorbitorii de limbă rusă (74% versus 31%)⁶.

Tabel 1. Exemple ale politicilor recente

- În februarie 2018⁷, a intrat în vigoare o nouă lege, care interzice retransmiterea programelor radio și TV din țările care nu au ratificat Convenția Europeană privind Televiziunea Transfrontalieră. Aceasta, efectiv, interzice retransmiterea programelor radio și TV rusești, deoarece Rusia este una din puținele țări care nu a ratificat⁸ Convenția.
- Președintele Moldovei, Igor Dodon, a promis să scoată Moldova din Acordul de Asociere și să denunțe acordul de liber schimb cu Uniunea Europeană⁹ dacă partidul său câștigă alegerile parlamentare. Pe de altă parte, Partidul Democrat a introdus un proiect de lege, care ar defini integrarea europeană drept un scop în Constituție¹⁰.
- În 2017, în discursul său¹¹ la cea de-a 72-a sesiune a Adunării Generale ONU, Prim-Ministrul a menționat importanța adoptării unei rezoluții ONU, care ar cere retragerea forțelor militare armate de pe teritoriul Moldovei. La 22 iunie Adunarea Generală ONU, cu 64 voturi pro, a adoptat rezoluția, intitulată: *Retragerea completă și necondiționată a forțelor militare străine de pe teritoriul Republicii Moldova*. Președintele Moldovei a condamnat vehement adoptarea rezoluției¹², prezentând-o drept o lovitură serioasă pentru relația deja fragilă și tensionată cu Federația Rusă.
- În februarie 2018 Parlamentul Republicii Moldova a adoptat o declarație, condamnând presupusele atacuri ale Rusiei asupra securității cibernetice și acuzând serviciile secrete ale Moscovei de finanțarea partidelor politice. Deputații din partea Partidului Socialiștilor au protestat împotriva declarației și au părăsit ședința, președintele Moldovei numind-o „cel mai impulsiv mesaj anti-rusesc”¹³ din ultimii 25 de ani.

Exemplele din tabelul 1 prezintă conflictul între grupuri din perspectiva negru și alb, bun și rău. Marele pericol al acestor simplificări este faptul că alegătorii optează pentru candidații, pe care nu i-ar alege în mod normal. Deoarece aceste subiecte

sunt foarte contestate și remarcabile, un număr mare de cetățeni votează împotriva unui candidat cu opinie geopolitică „greșită”, decât pentru un candidat, politicile cărora le plac.

Discursul public demonizează dușmanul geopolitic, deoarece este mai ușor să învinuiești pe cineva, decât ceva pentru un anumit eșec. Și cum polarizarea continuă să se aprofundeze, retorica principală se consolidează în jurul atitudinilor pro și contra, cum ar fi dinamica puternică pro-UE și anti-UE observată în ultimele câteva cicluri electorale, cu o aliniere vădită de-a lungul unei singure dimensiuni: etnia. Această abordare a creat niște oscilări politice destabilizatoare pe parcursul ultimilor 27 de ani de independență a Moldovei.

DIVIZAREA ETNICĂ A MOLDOVEI TREBUIE MAI DEGRABĂ ELIMINATĂ, DECÂT EXPLOATATĂ

O strategie potrivită, scopul căreia este consolidarea coeziunii și a relațiilor interetnice, nu a fost niciodată implementată în Moldova. În 2016, după un proces îndelungat de elaborare a proiectului, consultări și negocieri, Guvernul Moldovei a aprobat Strategia Națională privind Consolidarea Relațiilor Interetnice în Moldova pentru 2017-2027. Strategia caută să remedieze principalul neajuns al fostelor politici, care au încercat să-i integreze pe ei cu noi. Este prea devreme să vorbim despre rezultate tangibile, însă schimbarea abordării este salutară, deoarece **atunci când integrarea nu ține de toți, aceasta nu este integrare.** Guvernul ar trebui să valorifice acest moment pozitiv și să-și extindă eforturile de a prezenta relațiile interetnice drept un subiect important pentru toată țara, nu doar ceva ce afectează doar unele grupuri etnice. Mersul încâlcit și lent nu este suficient pentru ca Moldova să devină o țară cu apartenență comună și oportunități egale.

Faptul că Moldova implementează Acordul de Asociere nu ar trebui să exacerbeze divizarea

bazată pe identitate în societate. Acesta, mai degrabă, trebuie să genereze dialog și dezbateri privind dezvoltarea politică, socială și economică a țării și modul în care acestea ar putea aduce beneficii tuturor grupurilor etnice. Alegerea unei părți a divizării etnice în creștere din Moldova poate aduce rezultate pe termen scurt, însă în viitor această strategie se va dovedi perdanță pentru toți: politicieni, cetățeni, societate civilă și însăși țara. O casă divizată nu poate sta în picioare. Pe de altă parte, legitimitatea autorităților este consolidată atunci când forțele politice, care formează guvernul, reușesc să pășească dincolo de politica de identitate, asigurând voturi de la fiecare parte a societății și adunând oamenii laolaltă.

OPORTUNITĂȚI PENTRU SCHIMBARE

Pentru consolidarea relațiilor interetnice, guvernului nu trebuie să-i fie frică să propună politici sensibile, chiar dacă acestea vor aborda, în mod inevitabil, subiecte dificile, pe care unii ar prefera să le ignore. Însă doar prin recunoașterea problemei, Moldova poate identifica și formula soluții pentru a reduce deriva în divizarea etnică. La nivelul guvernului nu au loc dezbateri privind îmbunătățirea reprezentării grupurilor etnice în cadrul serviciului public sau creșterea învățării limbii române în cadrul diverselor grupuri etnice. Limba română ar trebui să obțină statutul unei limbi comune în rândul tuturor cetățenilor, deoarece posesia ei este unica modalitate de a atinge participare economică, socială și democratică deplină în societate. Sunt necesare mai multe resurse guvernamentale pentru a promova limba și finanța cursuri pentru grupurile etnice, care doresc să studieze limba română. În elaborarea unei strategii interetnice de succes, ingredientele cum ar fi egalitatea oportunităților și echitatea sunt la fel de importante ca și identitatea.

Oamenii din Moldova, ca și din orice altă parte, sunt preocupați de politicile din domeniul angajării în câmpul muncii, creșterii economice, locuințelor sau

sănătății. Obiectivul național al consolidării relațiilor interetnice ar trebui să capete o componentă locală distinsă, deoarece relațiile mai bune trebuie să se întâmple în școlile și universitățile noastre, în piețele noastre, în vecinătățile și comunitățile noastre. Doar faptele și cifrele despre beneficiile implementării Acordului de Asociere (AA) nu sunt eficiente pentru schimbarea convingerilor și atitudinilor. Chiar dacă datele statistice indică că AA este bun pentru economia Republicii Moldova, minoritățile etnice cred că acesta este mai bun pentru alte grupuri și evident nu pentru ele. Așadar, creșterea responsabilității locale și extinderea dialogului interetnic la nivel local vor fi cruciale pentru îmbunătățirea coeziunii sociale.

Actorii politici trebuie să schimbe modul în care vorbesc despre procesul de integrare europeană. Este defavorabil ca UE să fie prezentată drept panacee sau sperietoare la fiecare alegeri. În loc de a îndepărta categorii întregi de alegători, politicienii trebuie să înțeleagă acele persoane, care sunt anxioase sau neliniștite în privința europeanizării Moldovei. Dezbaterile publice și agenda publică sunt concentrate pe geopolitică, cu tot mai puține discuții dedicate procesului de construcție a unei societăți corecte și modului în care valorile europene și respectarea supremației legii pot ajuta Moldova pe calea sa de a construi o țară unde fiecare poate să prospere. Pentru a convinge și atrage de cealaltă parte grupurile etnice sceptice, normele discursului public utilizat de politicieni trebuie rescrise și trebuie schimbată practica zadarnică a partidelor de axare pe geopolitică și nu pe programe și politici de modernizare.

Sectorul de afaceri ar putea juca un rol mai încurajator și mai catalizator în ceea ce ține de consolidarea relațiilor interetnice în cadrul asocierii Moldovei cu UE. În 2017, 65%¹⁴ din toate exporturile au plecat către UE. Cota exporturilor către UE a înregistrat o tendință în creștere în ultimii ani. Ultimele date sugerează că anul 2018 va

fi primul an când exporturile către UE vor depăși 70%¹⁵.

Tăcerea sectorului de afaceri în raport cu înrăutățirea polarizării etnice a Moldovei este o enigma: e destul de complicat să se identifice motive logice pentru care companiile, care beneficiază direct de accesul la piața UE nu apără, nu încurajează și nu promovează un mesaj mai solid în favoarea europeanizării. Mediul de afaceri poate juca un rol util în dezbateri, vorbind direct cu publicul, din perspectiva sa și cu expertiza sa. Aceasta nu înseamnă să spui cetățenilor ce să facă sau ce să creadă, însă mai degrabă înseamnă să-i informezi despre impactul pozitiv al accesului direct la piața UE asupra vânzărilor, exporturilor, veniturilor și numărul locurilor de muncă.

Cum alegătorii sunt din ce în ce mai conectați la partide prin etnia lor, este dificil să ții dezbateri privind perspectivele de dezvoltare politică, socială și economică în cadrul Acordului de Asociere Moldova-UE. Dacă clasa actuală de guvernare dorește să asigure ca progresul Moldovei spre aderarea la UE să fie ireversibil, atunci politicul trebuie să acționeze pentru a câștiga susținerea scepticilor din diverse grupuri etnice - nu să activeze scindările, care divizează țara în două și mai mult.

III. ROLUL UE DE SUSȚINERE ÎN PROCESUL DE DEPĂȘIRE A POLITIZĂRII IDENTITĂȚILOR

UE are o tradiție îndelungată de formulare și implementare a politicilor de coeziune cu statele sale membre. De fapt, fondurile politicii de coeziune de 351,8 miliarde euro constituie o treime din fondurile totale ale UE în perioada între 2014 și 2020¹⁶.

Fondul Social European, unul din cele trei instrumente ale politicii europene de coeziune, este dedicat în mod explicit aprofundării integrării sociale și luptei cu discriminarea. UE nu caută doar

să consolideze domeniile politice cum ar fi educația, angajarea în câmpul muncii sau mediul ambiant, ci și să încurajeze solidaritatea europeană și să ajute regiunile dezavantajate să niveleze decalajele. Aceste instrumente de politici sunt percepute drept o măsură esențială pentru a sprijini înțelegerea între grupurile etnice și naționalitățile europene, precum și pentru a crea sprijinul pentru însuși proiectul european și pentru a ajuta la construirea identității europene. Cu toate acestea, diverse studii au demonstrat că corelarea între proiectele de coeziune, înțelegerea reciprocă între grupurile etnice și cele naționale și crearea unei identități europene este complexă - și că obiectivele UE în domeniul politicii de coeziune nu sunt ușor de realizat. În pofida sprijinului acordat zonelor structural slabe din fondurile UE pentru coeziune, sprijinul pentru UE oricum rămâne a fi mai mare din regiunile mai bogate, care primesc un nivel mai redus de sprijin financiar¹⁷. Proiectele locale care trec frontierele și/sau care includ diverse grupuri etnice și naționale, deseori creează un tablou mai pozitiv al celui alt grup. Însă, deseori, impactul este limitat la contacte personale și nu neapărat se transpune pe un context politic mai larg. Studiile mai arată că conștientizarea de a fi beneficiar direct al politicilor UE se transpune într-o mai mare măsură într-o opinie pozitivă despre UE, decât simpla cunoaștere a politicilor și măsurilor UE¹⁸.

UE FAVORIZEAZĂ O ABORDARE PERSONALIZATĂ A POLITICILOR PRIVIND MINORITĂȚILE

În timp ce UE își asumă un nivel solid de responsabilitate pentru politica de coeziune, acesteia îi lipsesc responsabilități în politica privind protecția minorităților și politica anti-discriminare. În timp ce protecția minorităților este unul din Criteriile de la Copenhaga pentru candidații la aderare, UE pasează responsabilitatea pentru acest domeniu de politici statelor membre, odată ce acestea aderă la UE. Cu toate acestea, Tratatul de la Lisabona din 2009 include „respectarea drepturilor omului,

inclusiv a drepturilor persoanelor care aparțin minorităților.”¹⁹

Pe lângă aceasta, Directiva UE privind Egalitatea Rasială, Directiva UE privind Tratatul Egal și Directiva UE privind Drepturile Cetățenilor sunt îndreptate împotriva oricărei discriminări, deși se axează mai mult pe conflictele între naționalități decât pe drepturile minorităților etnice²⁰. Aceasta reflectă abordarea tipică a UE față de protecția minorităților, prin care problema este privită prin prisma non-discriminării. **Această abordare individualizată este vizibilă și în politica UE în raport cu vecinii săi din est. Acordul de Asociere cu Republica Moldova o obligă să „consolideze respectarea [...] drepturilor persoanelor care aparțin minorităților.”**²¹ În concluzie, deoarece statele membre ale UE sunt organele responsabile pentru protecția minorităților, UE, în general, lucrează cu un mozaic de regulamente, care reflectă cultura și istoria politică a statelor sale membre.

Influența etniei asupra politicii privind naționalitatea poate fi cu greu evaluată, deoarece **nu există o definiție comună a minorităților etnice, în special dacă-ar fi să ne referim la grupurile care sunt definite, de exemplu, prin rasă sau limbă.** Cu toate acestea, este clar că acești factori au influențe drastic diferite în diferite state membre ale UE. Politica belgiană este, în mare măsură, influențată de polarizarea între partea flamandă și partea valonă a țării, la fel ca și politica internă a Spaniei este marcată de impactul partidului său regional din Catalonia. Spre deosebire de acestea, în Franța nu există vreun rol pronunțat al vreunui partid al minorităților sau politicilor minorităților. Federalizarea și acordarea autonomiei în calitate de instrument pentru gestionarea diversității și oferirea drepturilor minorităților (etnice), este folosit în toată UE, într-o măsură diferită.

CONSTRUIREA UNEI IDENTITĂȚI EUROPENE

Atunci când discută țările din cadrul Parteneriatul Estic, savanții și politicienii deseori fac referire la statele membre din Europa Centrală și de Est, care au aderat la UE după sfârșitul războiului rece. Aceste state, cu moșteniri post-socialiste sau post-sovietice, au trecut printr-o transformare cuprinzătoare a politicului, economiilor și societăților lor. Abordarea de astăzi față de statele din Parteneriatul Estic se bazează pe procesul de integrare a acestor state. Cu toate acestea, aceasta nu prevede acordarea acestor state calitatea de membru al UE în viitorul previzibil - oferta este, după cum a formulat-o fostul președinte al Comisiei Europene, Romano Prodi: „totul, cu excepția instituțiilor.”²²

Statele Europei Centrale și de Est, la fel ca și țările Vecinătății Comune, au fost modelate de o istorie complexă privind identitatea, limba și teritoriul lor. Cu toate acestea, statele Europei Centrale s-au bucurat de o identitate destul de stabilă, bazată pe o majoritate națională și un proces încheiat de construcție a statului. Aceasta a inclus o puternică voință pentru integrarea europeană. Minoritățile etnice (non-etnice) nu au căutat să împiedice crearea acestor state, centrate pe un grup național majoritar. Principala provocare pentru aceste state, după căderea Cortinei de Fier, astfel, a fost tranzitarea sistemului lor, alinierea la Criteriile de la Copenhaga și construirea identității europene.

Ultima este de departe cea mai complicată și îndelungată provocare, nu doar pentru noile state membre. Crearea unei identități comune europene a fost o prioritate pentru UE încă din anii 1970. **Un sentiment comun de apartenență este perceptul drept crucial pentru crearea coerenței, facilitarea solidarității în rândul statelor membre ale UE și cetățeni și formarea acceptării și legitimității pentru Uniune și politicile sale. Așadar, aceasta este percepută drept un pilon al stabilității europene, în special pe timp de criză.** O identitate politică, în mod

general, constă din trei aspecte: un cadru obiectiv legal-instituțional și/sau social, un atașament subiectiv la un anumit grup și o interpretare potrivită a însăși comunității politice.²³ De aici, nu este clar la ce identitate europeană se face referire: tradiție iudaico-creștină, iluminare și umanism, procesul de integrare europeană sau o Europă a Națiunilor. În timp ce unele din ele sunt combinabile, altele se exclud reciproc. Antagonismul între laitmotivele procesului de integrare europeană și o Europă a Națiunilor reprezintă miezul provocării populiste actuale în cadrul însăși a UE și întrebarea scopului final al proiectului european. Eforturile UE de construire a unei identități europene se bazează pe constatările privind crearea identităților în statele naționale: UE ține de valori, istorie și simboluri comune. Spre deosebire de identitățile în statele naționale, UE accentuează diversitatea și pune prioritate pe demos față de etos pentru a apropia numeroasele grupuri etnice și culturale, care locuiesc în Uniune. Cu toate acestea, cercetătorii și politicienii nu sunt de acord asupra faptului dacă o identitate Europeană este o condiție pentru sau un produs al unui proiect de integrare de succes.

Într-o analiză a propriilor sale politici în 2012, Comisia UE a identificat două modele pentru formarea identității europene: prima, o abordare culturalistă de sus în jos, bazată pe valorile europene și manifestarea lor în practici și politici; a doua, o abordare structuralistă de jos în sus, bazată pe asocierea personală și interacțiunea indivizilor europeni.²⁴ Aceasta reflectă faptul că crearea unei identități poate fi sprijinită, dar nu și forțată de instituții. Eurobarometrul 2018 a scos în evidență faptul că pentru prima dată din 2010, peste o jumătate din populația UE se consideră cetățeni ai Europei.²⁵ Cu toate acestea, identitățile naționale și regionale/locale totuși rămân a fi cu mult mai puternice. Având în vedere eforturile de decenii ale UE și investițiile masive în politica de coeziune, aceste rezultate sunt mixte

MOLDOVA SE CONFRUNTĂ CU O TRIPLĂ PROVOACARE

Spre deosebire de statele din Europa Centrală și de Est, Moldova nu poate să-și dezvolte identitatea națională existentă urmând calea apropierei europene, nemaivorbind de crearea unei identități europene. **Republica Moldova are în față trei provocări majore: construirea statului, formarea unei identități comune și identificarea cursului său de politică externă.** Ultimele două sunt, de-a dreptul, interconectate. Opțiunea de integrare în UE sau în Uniunea Economică Eurasiatică ajunge să fie miezul oricărei dezbateri despre ceea ce este Moldova: aparține aceasta Europei sau spațiului Eurasiatic?

O identitate națională nu este doar un element de conexiune între un cetățean și societatea sa, dar și între o societate și lume.²⁶ Deoarece identitatea rămâne a fi contestată, politicienii utilizează identități antagoniste pentru a-și mobiliza electoratele respective și câștiga alegători noi. După cum a fost menționat în capitolul anterior, orientarea politicii externe a devenit unul din factorii modelatori ai politicului, servind drept instrument de mobilizare și aprofundând, astfel, rupturile existente din societate.

Conform sondajelor, se pare că divizarea între vorbitorii de limbă rusă și de limbă română modelează societatea din Moldova, la fel ca și ruptura între generații și nivelurile de studii. Vorbitorii de limbă rusă, precum și persoanele mai vârstnice de peste 55 de ani, și cetățenii cu studii de nivel mai jos, sunt mai critici în opiniile lor privind Uniunea Europeană.²⁷ Creând Parteneriatul Estic în 2009, UE a vrut să-și apropie vecinii din Est și să construiască „un cerc de prieteni” pentru a-și încuraja propria securitate și stabilitate. Astfel, UE a sprijinit puternic așa-numitele guverne pro-europene, care au condus Moldova din 2009 încoace. În rândul țărilor din Parteneriatul Estic, o perioadă îndelungată Moldova a fost percepută

drept lider datorită angajamentului său față de integrarea europeană. Însă, de atunci, această percepție în UE s-a risipit, ultimele evenimente care au contribuit la aceasta fiind „frauda secolului”, scandalul masiv de corupție din 2015. UE chiar deseori a înghețat ajutorul financiar pentru Republica Moldova din cauza încălcărilor supremației legii sau cazurilor de corupție. Ultimul exemplu de acest fel s-a produs în iunie 2018, când rezultatele alegerilor anticipate pentru funcția de primar în capitala Republicii Moldova au fost anulate, după ce Andrei Năstase, candidatul sprijinit de forțele anti-oligarhice și de opoziția extra-parlamentară, a ieșit învingător.

Cu toate acestea, UE continuă să coopereze cu Guvernul Moldovei la nivel instituțional, mai ales după ce concurența modelelor de integrare cu Rusia a sporit după anexarea Crimeii. UE deseori se confruntă cu acuzații din partea savanților și experților europeni, că tolerează atât corupția, cât și implementarea insuficientă a reformelor, care se impun prin Acordul de Asociere comun. Pe lângă aceasta, deseori este complicată monitorizarea cuprinzătoare a reformelor, în special în sfera judiciară. Crearea Centrului Național Anticorupție (CNA) și a Comisiei Naționale pentru Integritate (CNI) este un exemplu viu. Odată cu crearea lor, Guvernul Moldovei a dorit să întrunească criteriile cheie ale Acordului de Asociere privind urmărirea penală a corupției și transparența și obiectivitatea în instituțiile din sectorul public. Însă, „factorii de decizie le-au creat slabe, le-au acordat împuterniciri neclare și le-a subfinanțat”, astfel încât ele nu își pot îndeplini sarcinile.²⁸

UE ÎI LIPSEȘTE UN CONCEPT AL DIPLOMAȚIEI PUBLICE CUPRINZĂTOARE

Chiar dacă 79% din cetățenii Moldovei conștientizează sprijinul financiar acordat de UE Republicii Moldova, UE se confruntă cu un deficit informațional. Doar 37% evaluează acest ajutor drept eficient sau foarte eficient, în timp ce 58%

evaluatează sprijinul drept nu prea eficient sau deloc eficient. **Cunoașterea despre sprijinul financiar european este în continuare conectat la educația și limba maternă a respondenților**, cetățenii cu studii mai avansate și vorbitori ai limbii române având cunoștințe mai bune despre sprijinul european. Aceasta arată deficiențele diplomației publice europene față de cetățenii din Republica Moldova, în special față de acei care comunică preponderent în limba rusă sau în altă limbă a minorităților.²⁹ Această ruptură este aprofundată de posturile de știri rusești sau care difuzează în limba rusă, care răspândesc parțial dezinformare în Europa, de exemplu, pretinzând, în mod fals, că aderarea la NATO este o premiză pentru integrarea europeană. Această percepție negativă este consolidată de convingerea că integrarea în UE va duce la o creștere a costurilor de trai și la declin economic, deoarece companiile din Moldova nu sunt capabile să concureze cu companiile europene.³⁰

IV. CONCLUZII ȘI RECOMANDĂRI

Diviziunile geopolitice dintre Est și Vest vor continua să provoace dezbateri aprinse. Însă, dezbaterile trebuie să se axeze pe prioritatea comună de îmbunătățire a nivelului de trai a cetățenilor din Moldova și nu pe interese geopolitice înguste. Diferențele privind politicile sunt parte inerentă a oricărei societăți democratice, însă exploatarea nemulțumirilor între diverse grupuri etnice nu este. Scopul dezbaterii nu este ca toți să fie de acord asupra unei chestiuni specifice, dar ca să se încurajeze consensul național. Dezbaterile privind viitorul țării nu trebuie să se ducă între grupul etnic majoritar și minoritatea națională, ci între cetățenii Republicii Moldova. Oamenii în Moldova doresc să trăiască în pace unul cu celălalt și, în general, așa și fac. Însă, pe unii îi preocupă impactul produs de europeanizare asupra activităților lor cotidiene, de la creșterea fructelor și legumelor și desfacerea lor pe piață până la educația în limba maternă, până la manifestarea respectului față de cultura și valorile

lor. Războaiele de identitate nu aduc vreo valoare adăugată și nu trebuie să-și aibă locul în societatea din Moldova. Cu toate acestea, dialogul și implicarea au un potențial transformator.

Cea mai mare provocare pentru narațiunea integrării europene în Moldova este faptul că aceasta a devenit parte a rupturii din societate. Aceasta este asociată, în mod clar, cu un conflict descris în negru și alb și nu cu valorile sale sau un concept cuprinzător al dezvoltării politice, sociale și economice.

Europeanizarea Moldovei nu ar trebui să contribuie la divizarea pe criterii etnice, însă trebuie folosită ca o oportunitate de a o transforma într-un catalizator pentru înlăturarea decalajului. Acest lucru a fost atins în multe state europene prin europeanizare, mai întâi de toate pentru că este un instrument de transformare, bazat pe valorile democrației și ale drepturilor omului. Doar retorica nu poate face calea Moldovei spre Europa ireversibilă, dar nici ațâțarea grupurilor etnice unii împotriva altora nu o va face. Acest lucru poate fi atins numai prin convingerea cetățenilor din toate grupurile etnice. Este timpul ca politicienii să dezbată și să ofere soluții care vor spori încrederea cetățenilor în viitorul țării, indiferent de originea lor etnică sau limba pe care o vorbesc. Dacă ei nu o vor face, cetățenii vor continua să fie dezbrinați și societatea va deveni permanent polarizată. Țara va fi forțată să plătească acest preț mare, deoarece clasa politică a falimentat „în cele mai elementare funcții de protecție a vieților cetățenilor sau de prevenire a furtului banilor publici”.³¹ Și evenimentele recente reprezintă semnale de alarmă pentru normele și guvernarea democratică.

Acordul de Asociere cu UE oferă posibilitatea de modernizare a întregii societăți. Este foaia de parcurs către democratizarea și dezvoltarea Moldovei. Elitele conducătoare ar trebui să aplice politici care să sporească integritatea sistemului judecătoresc, să restabilească încrederea publică în instituțiile de stat, să îmbunătățească eficiența

sistemului de sănătate, să aducă inovațiile în sala de clasă și să reconstruiască drumurile și podurile.

Normele discursului public angajat de politicieni trebuie rescrise și trebuie schimbată practica zadarnică a partidelor de a se axa pe geopolitică și nu pe programe și politici de modernizare. Este muncă grea. Însă premiul merită pe deplin efortul, deoarece acesta va salva democrația în Moldova.

Recomandări pentru Guvernul Moldovei:

- Să-și intensifice eforturile de elaborare a programelor noi, cu scopul de a îmbunătăți relațiile interetnice și spori coeziunea socială: (i) promovarea și sporirea învățării limbii române; (ii) îmbunătățirea reprezentării diverselor grupuri etnice în autoritățile locale și centrale; (iii) sporirea oportunităților de angajare în câmpul muncii în sectorul public și privat;
- Să aloce mai multe resurse financiare pentru implementarea Strategiei privind Consolidarea Relațiilor Interetnice. Fără sprijin financiar adecvat, va fi imposibil de a pune în practică scopurile ambițioase prevăzute în strategie;
- Să numească un Consilier pe lângă Primul-Ministru, responsabil pentru supravegherea politicilor interetnice, implementate la nivel național. De asemenea, în orașele cu o cotă mai mare a grupurilor etnice, să numească un vice-primar pentru relații interetnice, asigurând implicarea și responsabilizarea nivelului local pentru politicile naționale.
- Să îmbunătățească cooperarea cu autoritățile publice locale și să sprijine și proiectele locale. Nici chiar acțiunile timide, întreprinse la nivel național, nu au fost replicate la nivel local. Relațiile mai bune trebuie să se întâmple în școlile și universitățile noastre, în piețele noastre, în vecinătățile și comunitățile noastre.
- Să identifice modalități de implicare a sectorului de afaceri în mai multe campanii informaționale, în special pentru a ținti acele grupuri etnice, care au cele mai scăzute nivele de încredere față de UE. Guvernul trebuie să încurajeze companiile să

gândească inovațional despre cum ele ar putea contribui la acest subiect specific. Mediul de afaceri poate juca un rol util în dezbateri, vorbind direct cu publicul, din perspectiva sa și cu expertiza sa. Aceasta nu înseamnă să spui cetățenilor ce să facă sau ce să creadă, însă mai degrabă înseamnă să-i informezi despre impactul pozitiv al accesului direct la piața UE asupra vânzărilor, exporturilor, veniturilor și, astfel, angajării în câmpul muncii.

Recomandări pentru UE:

- La moment, UE este deseori percepută ca rivală a Rusiei și concurentă în lupta de atragere a Moldovei în orbita unui bloc mai mare. Însă pentru a nivela decalajele politice în politic și societate, e nevoie ca aceasta să fie percepută drept un actor care oferă o cale sustenabilă pentru dezvoltarea politică, socială și economică a Moldovei. Schimbarea acestei percepții ar trebui să fie obiectivul pe termen lung al politicii, mai ales că politica UE față de Moldova nu depinde de ciclurile electorale, așa cum depind politicile naționale în Moldova. Pentru atingerea acestui obiectiv e necesară o reformă mai largă a conceptului Parteneriatului Estic. În afară de aceasta, UE are pârghii de influență asupra factorului politic din Moldova, pe care le poate aplica în acțiuni pe termen scurt.
- Unele idei, apărute ca urmare a sprijinirii creării identității europene în UE, pot fi aplicate în Moldova. Statele membre ale UE din zona de Est deseori au o structură culturală și etnică fragmentată, care nu este întotdeauna congruentă cu hotarele statului. UE a fost pe larg percepută ca mediator în soluționarea conflictelor și identificarea compromisurilor. UE ar trebui să acționeze în așa mod în propria sa politică față de Moldova și să încurajeze autoritățile în acest sens. În timp ce proiectele transfrontaliere la nivel național în societatea civilă, precum și în afacerile publice, nu sunt o soluție miraculoasă, acestea promovează înțelegerea și diluează resentimentele. UE și Guvernul Moldovei ar trebui să extindă sprijinul acordat acestor proiecte. (iii) UE apreciază culturile

și limbile minorităților drept o resursă și le promovează, fie în grupul majoritar al societății fie în alte grupuri. Respectarea diversității, în modul promovat de UE, ar putea fi un exemplu pentru Moldova.

- UE trebuie să-și îmbunătățească eforturile sale de diplomatie publică față de cetățenii Moldovei. Pentru aceasta, UE trebuie să se concentreze pe (i) informarea minorităților etnice în limba lor maternă, deoarece cunoașterea lor a limbii române este deseori limitată, în special în rândul găgăuzilor. După cum au demonstrat studiile din UE privind coeziunea, obținerea beneficiilor personale din fondurile de sprijin ale UE face mai mult pentru a crea o opinie pozitivă despre UE decât simpla cunoaștere a existenței lor. Așadar, UE trebuie să (ii) eticheteze mai clar proiectele finanțate din fondurile sale. Mai mult, UE ar trebui să (iii) promoveze fondurile sale în limbile minorităților pentru a primi mai multe cereri din partea acestor grupuri. Dacă UE ar fi avut contacte mai bune cu organele reprezentative ale minorităților, acest lucru ar fi fost chiar mai ușor. Opțiunea de solicitare a fondurilor UE în limbile minorităților ar îmbunătăți șansele minorităților de a beneficia de fondurile UE și de a-și forma o imagine mai pozitivă despre UE, în special în rândul minorităților găgăuze și bulgare.
- UE nu trebuie să se lege de un anumit partid, ci mai degrabă de valorile sale, cum ar fi democrația sau supremația legii. UE este deseori acuzată de

sprijinirea oricărui guvern pro-european, indiferent de cât de mic ar fi progresul realizat de acesta în implementarea reformelor sau indiferent de cât de corupt ar fi. Aceasta trebuie să sprijine mișcările politice sau partidele care încorporează acele valori în cel mai credibil mod și, de asemenea, să se implice în dialogul cu acei ce nu favorizează integrarea europeană. Aceasta include, în mod explicit, retragerea sprijinului (financiar) dacă Moldova nu se conformează cu înțelegerile comune sau încearcă să le ocolească, chiar dacă aceasta ar putea duce la un recul temporar al integrării europene a Moldovei sau ar putea fi perceput ca un câștig pentru Rusia. Însă non-conformarea cu criteriile comune nu doar știrbește din imaginea UE în Moldova, dar și împiedică dezvoltarea economică și politică a țării.

- UE trebuie să se abțină de la retorica „sau-sau”, precum și de la utilizarea imaginilor de rivalitate, dacă dorește să evite aprofundarea divizării societății în privința orientării politicii externe. Aceasta ar trebui să se axeze pe subiectele de dezvoltare politică, socială și economică internă. În lumina dezinformării răspândite de posturile de știri rusești sau cu difuzare în limba rusă, este și mai important ca UE să se axeze pe informații credibile, dar ușor de înțeles, individualizate pentru grupurile țintă din Moldova.

Referințe

- 1) Barometrul de opinie publică, Republica Moldova, Noiembrie 2017: <http://ipp.md/wp-content/uploads/2017/12/Rezultate-sondaj.-Partea-I.pdf>
- 2) Studiu: Consolidarea Coeziunii Sociale Și a Unei Identități Comune În Republica Moldova (Română/Rusă). IPRE, ipre.md/2018/02/19/studiu-consolidarea-coeziunii-sociale-si-a-unei-identitati-comune-in-republica-moldova-romanarusa-2/.
- 3) Integrarea grupurilor etnice și consolidarea națiunii civice în republica moldova, Institutul de Politici Publice, Chișinău 2012 http://ipp.md/wp-content/uploads/2012/10/integrarea_grupurilor_etnice_ro.pdf
- 4) Somer, M., (2001), Cascades of ethnic polarization: Lessons from Yugoslavia. (Cascade ale polarizării etnice: Lecții învățate pe exemplul Iugoslaviei). *Annals of the American Academy of Political and Social Science*, 573, 127-151.
- 1) Barometrul de opinie publică, Republica Moldova, Noiembrie 2017: <http://ipp.md/wp-content/uploads/2017/12/Rezultate-sondaj.-Partea-I.pdf>
- 6) Raportul privind studiu anual: Moldova, https://www.euneighbours.eu/sites/default/files/publications/2018-07/EU%20NEIGHBOURS%20east_AnnualSurvey2018report_MOLDOVA.pdf
- 7) Barbarosie, Liliana, and Robert Coalson. "'Provocation' Or 'Absolutely Necessary'? Moldova Bans Russian TV." („Provocare sau 'Absolut necesar'? Moldova interzice posturile rusești TV”). *Radio Europa liberă*, 2 Feb. 2018, www.rferl.org/a/moldova-bans-russian-tv-kremlin-disinformation/29013217.html.
- 8) Diagrama semnăturilor și ratificărilor Tratatului 132 Convenția Europeană cu privire la Televiziunea Transfrontalieră https://www.coe.int/en/web/conventions/full-list/-/conventions/treaty/132/signatures?p_auth=MNbY2UnW
- 9) Dyomkin, Denis. „În Rusia, președintele Republicii Moldova declară că ar putea denunța Acordul de liber schimb cu UE”. *Reuters*, Thomson Reuters, 17 ianuarie 2017, www.reuters.com/article/us-russia-moldova-eu/in-russia-moldovan-president-says-he-may-scrap-eu-trade-pact-idUSKBN151290.
- 10) Șupac, Marina. “PDM Propune Ca Obiectivul Integrării Europene Să Fie Consfințit În Constituția Moldovei – NewsMaker.” *NewsMaker*, 11 Dec. 2017, newsmaker.md/rom/noutati/pdm-propune-ca-obiectivul-integrarii-europene-sa-fie-consfintit-in-constitutia-mol-35125.
- 11) Discursul Prim-Ministrului al Republicii Moldova, Pavel Filip, la cea de-a 72-a Reuniune a Adunării Generale ONU <https://gov.md/en/content/speech-moldovan-prime-minister-pavel-filip-held-72nd-session-un-general-assembly>
- 12) Botnarenco, Iurii. “Dodon Se Opune Rezoluției Înregistrate La ONU Privind Retragerea Trupelor Ruse Din Transnistria: Scopul Nostru Este Păstrarea Păcii Și Stabilități Pe Nistru.” *Adevarul.ro*, 19 iunie 2018, adevarul.ro/moldova/politica/dodon-opune-rezolutiei-inregistrate-onu-privind-retragerea-

trupelor-ruse-transnistria-scopul-pastrarea-pacii-stabilitati-nistru-1_5b28eaf9df52022f754aa485/index.html.

13) RFE/RL. „Oficialitate de nivel înalt acuză Rusia de amestec în politicul moldovenesc”. Radio Europa liberă, 2 Feb. 2018, www.rferl.org/a/moldova-bans-reussian-tv-kremlin-disinformation/29013217.html.

14) Activitatea de comerț exterior a Republicii Moldova în anul 2017
<http://www.statistica.md/newsview.php?l=ro&idc=168&id=5908>

15) Activitatea de comerț exterior a Republicii Moldova în ianuarie - iunie 2018
<http://www.statistica.md/newsview.php?l=ro&idc=168&id=6083&parent=0>

16) Einführung in die EU-Kohäsionspolitik 2014-2020. Iunie 2014.
http://ec.europa.eu/regional_policy/sources/docgener/informat/basic/basic_2014_de.pdf

17) Carlos Mendez and John Bachtler, European Identity and Citizen Attitudes to Cohesion Policy: What do we know? http://www.cohesify.eu/downloads/Cohesify_Research_Paper1.pdf

18) Carlos Mendez and John Bachtler, European Identity and Citizen Attitudes to Cohesion Policy: What do we know? http://www.cohesify.eu/downloads/Cohesify_Research_Paper1.pdf

19) Amending the treaty on European union and the treaty establishing the European community
http://publications.europa.eu/resource/cellar/688a7a98-3110-4ffe-a6b3-8972d8445325.0007.01/DOC_19

20) Towards a comprehensive EU protection system for minorities. 2017.
[http://www.europarl.europa.eu/RegData/etudes/STUD/2017/596802/IPOL_STU\(2017\)596802_EN.pdf](http://www.europarl.europa.eu/RegData/etudes/STUD/2017/596802/IPOL_STU(2017)596802_EN.pdf)

21) Association Agreement between the European Union and the European Atomic Energy Community and their Member States, of the one part, and the Republic of Moldova, of the other part
[https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/PDF/?uri=CELEX:22014A0830\(01\)&from=en](https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/PDF/?uri=CELEX:22014A0830(01)&from=en)

22) Wisniewski, Pawel Dariusz. “The Eastern Partnership - It Is High Time to Start a Real ‘Partnership’” Carnegie Endowment, Nov. 2013,
carnegieendowment.org/files/CP_Wisniewski_Eng_web.pdf.

23) Vujadinović, Dragica. On European Identity. 15 Mar. 2011,
pdfs.semanticscholar.org/273b/5f2c596ace13d84fe56dd31a5def2f6b6b81.pdf.

24) The Development of European Identity/Identities: Unfinished Business - Policy Review
https://ec.europa.eu/research/social-sciences/pdf/policy_reviews/development-of-european-identity-identities_en.pdf

25) European Commission. Public Opinion.
<http://ec.europa.eu/commfrontoffice/publicopinion/index.cfm/Survey/getSurveyDetail/instruments/STANDARD/surveyKy/2180>

26) SWP Berlin. “Nationale Identität Und Außenpolitische Orientierung.” [Www.swp-Berlin.org](http://www.swp-Berlin.org), Feb. 2014,

www.swpberlin.org/fileadmin/contents/products/arbeitspapiere/lovenko_Arbeitspapier_NationaleIdentitaet.pdf.

27) Raportul privind studiu anual: Moldova,
https://www.euneighbours.eu/sites/default/files/publications/2018-07/EU%20NEIGHBOURS%20east_AnnualSurvey2018report_MOLDOVA.pdf

28) Gamurari, Ludmila, și Cristian Ghinea. "It Has Only Just Begun: EU and Anticorruption Institutions in Moldova." European Policy Center, 1 Aug. 2014,
www.epc.eu/documents/uploads/pub_4683_eu_and_anticorruption_institutions_in_moldova.pdf.

29) Raportul privind studiu anual: Moldova,
https://www.euneighbours.eu/sites/default/files/publications/2018-07/EU%20NEIGHBOURS%20east_AnnualSurvey2018report_MOLDOVA.pdf

30) Raportul privind studiu anual: Moldova,
https://www.euneighbours.eu/sites/default/files/publications/2018-07/EU%20NEIGHBOURS%20east_AnnualSurvey2018report_MOLDOVA.pdf

31) The price of electing saviors in Latin America. <https://www.economist.com/the-americas/2018/06/28/the-price-of-electing-saviours-in-latin-america>